

Kulturhistorisk inventering

RÄTTVIKS KYRKOGRÅRD

Antikvarisk rapport 2014:3

Kulturhistorisk inventering

RÄTTVIKS KYRKOÅRD

Antikvarisk rapport 2014:2

FÖRFATTARE: Lovisa Smedberg & Lars Jönnes

Dnr: 125/13

Layout: Lovisa Smedberg

Omslag: Rättviks kyrkogård

Foton: Alla foton i rapporten är tagna av Lovisa Smedberg eller Lars Jönnes, Dalarnas museum

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING	7
INLEDNING.....	9
Bakgrund.....	9
Syfte	9
Rapportens upplägg.....	10
Metod.....	11
Kriterier för kulturhistorisk bedömning.....	12
RÄTTVIKS KYRKOGÅRD	13
Beskrivning av kyrkogården.....	13
Historik	15
Gravvårdar	17
Kulturhistorisk bedömning av hela kyrkogården.....	20
Riktlinjer	20
OMRÅDEN & GRAVVÅRDAR	21
Södra kyrkogården.....	21
Norra kyrkogården	32
Östra kyrkogården	36
Mellankyrkogården.....	38
Nya kyrkogården.....	40
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	42
Otryckta källor.....	42
Litteratur	42

SAMMANFATTNING

På uppdrag av Rättviks kyrkliga samfällighet har Dalarnas museum genomfört en kulturhistorisk inventering av Rättviks kyrkogård. Inventeringen syftar till att lyfta fram de kulturhistoriska värden som finns på kyrkogården. I samband med att gravvårdar återlämnas behövs rutiner för hur vårdarna ska hanteras. För att kunna upprätta dessa rutiner måste gravvårdarna inventeras och deras olika värden beskrivas. Rapporten omfattar en översiktlig beskrivning och karaktärisering av kyrkogården, samt en redogörelse för dess historik. Vidare följer karaktäriseringar och kulturhistorisk bedömning av de olika områdena, med vissa fall listor över särskilt utpekade gravvårdar.

Inventeringsarbetet har i stora drag följt Centrala Gravvårdskommitténs, CGK:s, samt Länsstyrelsen Dalarnas riktlinjer. Arbetet har varit uppdelat i tre delar; fältarbete, historisk efterforskning samt rapportarbete. Gravvårdarna har bedömts efter kriterier grundade på ålder, konsthistoria samt lokalhistoria. Gravvårdarna har delats in i *mycket högt kulturhistoriskt värde*, vilka bör bevaras på plats, samt *högt kulturhistoriskt värde*, vilka bör bevaras men som efter varsam bearbetning kan återanvändas.

Rättviks kyrkogård är belägen nordväst om Rättviks tätort, på Kyrkudden vid Siljan. Kyrkogården omger kyrkan på alla sidor, med störst utbredning mot söder och öster. Äldsta begravningsplatsen ligger närmast runt om kyrkan och framför allt söder om kyrkan. Enligt en arkeologisk undersökning från 1993 har platsen använts för begravningsplats sedan högmedeltiden. Kyrkogården har utvidgats flertalet gånger under 1800- och 1900-talet.

Kyrkogården är i sin helhet nästan helt plan och till största delen gräsbevuxen. Samtliga gångar är belagda med grus och merparten av gravvårdarna är placerade i raka linjer. Bland det som utmärker gravvårdarna är ett stort antal äldre gravvårdar av gjutjärn, det höga antalet trävårdar däribland så kallade likbrädor. Bland gravvårdar av sten är ett stort antal tillverkade av lokal sten. Kyrkogården har ett mycket högt kulturhistoriskt värde på grund av läget och sammanhanget med socknens historia och folkkultur, de många äldre gravvårdarna och gravvårdarna i lokal sten.

De många gårdsnamnen och ortnamnen utgör också delar av det kulturhistoriska värdet liksom de delar av kyrkogården som är ritad av Lars Israel Wahlman. Wahlman var en av Sveriges viktigaste arkitekter under första hälften av 1900-talet. Vid förändringar bör hänsyn tas till de landskapsarkitektoniska egenskaperna i respektive område. Gångar bör vara grusade, trädvårdsplan bör följas, häckar klippas/återplanteras och tillkommande gravstenar bör till form och material ansluta till omgivande gravvårdar i respektive kvarter.

Området söder om kyrkan är kyrkogårdens äldsta. Närmast kyrkan finns det ”medeltida området” med en stor mängd träkors och gjutjärnskors. Träkorsen betonas av enkelhet medan gjutjärnskorsen är mer dekorerade. Området är kyrkogårdens viktigaste ur ett kulturhistoriskt perspektiv och har som helhet ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Här finns de äldsta gravvårdarna och träkorsen ger kyrkogården en särställning i länet. Områdets norra del bör i möjligaste mån bevaras intakt. Samtliga träkors och gjutjärnskors, främst inom de två äldsta kvarteren, bör bevaras på plats och inte återanvändas. Norra kyrkogården ritades av arkitekt och professor Lars Israel Wahlman och togs i bruk 1924. I de inre kvarteren finns allmänna varvet, med enkla gravvårdar, i de yttre påkostade familjegravar, vissa med grusbäddar. Norra kyrkogården har mycket höga kulturhistoriska värden genom dess arkitekt samt dess ursprunglighet. Gravvårdarna berättar om gravskicket under första hälften av 1900-talet. Samtliga gravvårdar av trä och sten bör bevaras på sin ursprungliga plats. Östra, Mellan och Nya områdenas kulturhistoriska värden ligger främst i disposition och landskapsarkitektur.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Rättviks kyrkliga samfällighet har Dalarnas museum genomfört en kulturhistorisk inventering av Rättviks kyrkogård. Fältarbetet genomfördes under oktober 2013 och rapportarbetet genomfördes under 2013/2014. I arbetet har byggnadsantikvarierna Lovisa Smedberg och Lars Jönsses medverkat. Vid fältarbetet deltog även Sofie Käck, student vid Byggnadsantikvarieprogrammet, Uppsala universitet Campus Gotland.

Äldsta delen av kyrkogården i solnedgång.

Syfte

Inventeringen syftar till att lyfta fram de kulturhistoriska värden som finns på Rättviks kyrkogård. Det finns ett stort behov av inventeringen då gravrätten har gått ut på ett stort antal gravvårdar, vilka delvis återlämnats till församlingen. Rättviks kyrkogård har också ett ovanligt stort antal kvarter som hanterats som "allmänna varv" där de döda begravts efter varandra i rader och där gravrättsinnehavare idag är okända. I samband med att gravvårdar återlämnas till församlingen behöver det finnas rutiner för hur vårdarna ska hanteras. För att kunna upprätta dessa rutiner måste gravvårdarnas inventeras och deras olika värden beskrivas. Med inventeringen som grund kan en plan upprättas för vilka gravvårdar som bör bevaras eller återanvändas samt vilka som kan plockas bort helt. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete vid återlämning av

Gärdsgårdar vid kyrkogårdens östra ingång.

gravar samt vid fall där
gravrättsinnehavaren är okänd.

Inventeringar ska också vara ett stöd vid
handläggning av kyrkoantikvariska ärenden
och vid sökning av kyrkoantikvarisk
ersättning.

Bedömningar och riktlinjer ska ses som
färskravar som ska ses över och
uppdateras kontinuerligt.

Rapportens upplägg

Rapporten omfattar en översiktlig
beskrivning och karaktärisering av
kyrkogården, samt en redogörelse för dess
historik. Vidare följer karaktäriseringar och
kulturhistorisk bedömning samt riktlinjer
för de olika områdena, med i vissa fall
listor över särskilt utpekade gravvårdar.
Rättviks kyrkogård har ett stort antal
kvarter, inom väl avgränsade områden.
Därför har beskrivningarna gjorts
områdesvis istället för kvartersvis. Till
varje beskrivning finns kartor.
Avslutningsvis finns käll- och
litteraturförteckning.

Som komplement till rapporten finns
digitala kartor samt inventeringens
fältdokumentation och ett stort antal
digitala fotografier

Översikt över kyrkogården med dess fem olika områden.

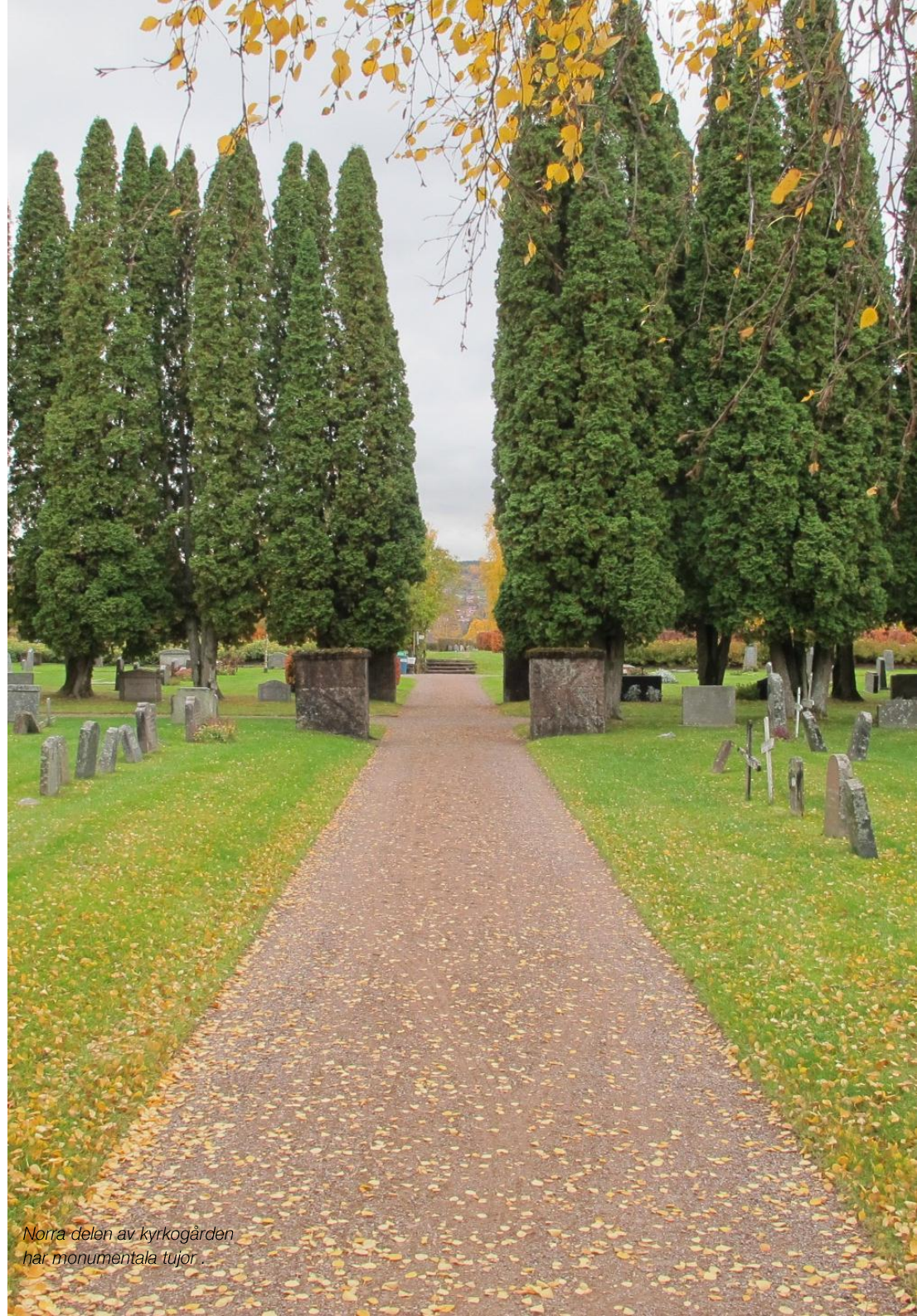
Metod

Inventeringsarbetet har i stora drag följt Centrala Gravvårdskommitténs, riktlinjer, framställda i *Handbok för kulturbeskrivning, bevarande och återanvändning av gravanordningar*, samt riktlinjer från Länsstyrelsen Dalarna. Arbetet har varit uppdelat i tre delar, nämligen fältarbete, historisk efterforskning samt rapportarbete.

Inledningsvis inventerades områdena översiktligt, varvid karaktäriseringar av samtliga områden antecknades. Därefter inventerades samtliga gravvårdar, varvid vissa uppgifter antecknades i en lista avsedd för fältdokumentation; t.ex. titlar, inskriptioner, karaktär på speciella gravvårdar etc. Ett stort antal av gravvårdarna har fotograferats; t.ex. har samtliga träkors oavsett ålder fotograferats. Samtliga gårdsnamn samt ortsnamn på stenar har antecknats. Alla dessa har dock inte fotograferats.

Efter fältarbetet har anmärkningarna i listan registrerats i de GIS-kartor som ligger till grund för församlingens gravbok. Museet har fått tillgång till de kartfiler som utgör underlag till kartorna i förvaltningens gravbokssystem. Där har t.ex. alla titlar, gårdsnamn, ortsnamn, träkors, gjutjärnskors, sandgravar och inskriptioner registrerats. Vilka gravar som fotograferats har också registrerats. Foton levereras till församlingen på medföljande USB-minne. Registreringen har omvandlats till excelfil som även finns på medföljande USB-minne.

Den historiska efterforskningen har innefattat studier av handlingar rörande kyrkogården såsom kyrkogårdsnämndens protokoll, planer och kartor i Rättviks kyrkoarkiv i Landsarkivet i Uppsala. Äldre fotografier har även studerats liksom viss litteratur rörande kyrkogården och bygden.

Norra delen av kyrkogården
har monumentala tujor .

Kriterier för kulturhistorisk bedömning

Följande kriterier har legat till grund för den kulturhistoriska bedömningen av kyrkogårdens områden och gravvårdar. En gravvård kan vara kulturhistoriskt värdefull enligt en eller flera kriterier. Kriterierna grundar sig på de som fastställs i CGK:s handbok.¹

Kriterierna är:

1. Ålder:

- Gravvårdar äldre än 1850.
- Gravvårdar med ålderdomliga eller unika yrken och titlar.

2. Konsthistoria:

- Gravvårdar som utgör delar av en viktig arkitektonisk del av kyrkogården
- Gravvårdar som är speciellt representativa med tidstypiska drag.
- Gravvårdar som är mycket sällsynta eller ovanliga.
- Gravvårdar av gjutjärn eller trä.

3. Lokalhistoria:

- Gravvårdar i material med anknytning till Rättvik och Dalarna.
- Gravvårdar över berömda personer som haft speciell anknytning till Rättvik.
- Gravvårdar med yrkestitlar representativa för Rättvik.

Dessa kriterier kan vara av varierande styrka, varför gravvårdarna delas in i

Gravvårdar med mycket högt kulturhistorisk värde

→ bör bevaras på ursprunglig plats och i ursprungligt utförande.

Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde

→ bör bevaras på ursprunglig plats, men kan efter försiktig bearbetning återanvändas.

¹ CGK Centrala Gravvårdskommittén (2007), Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar

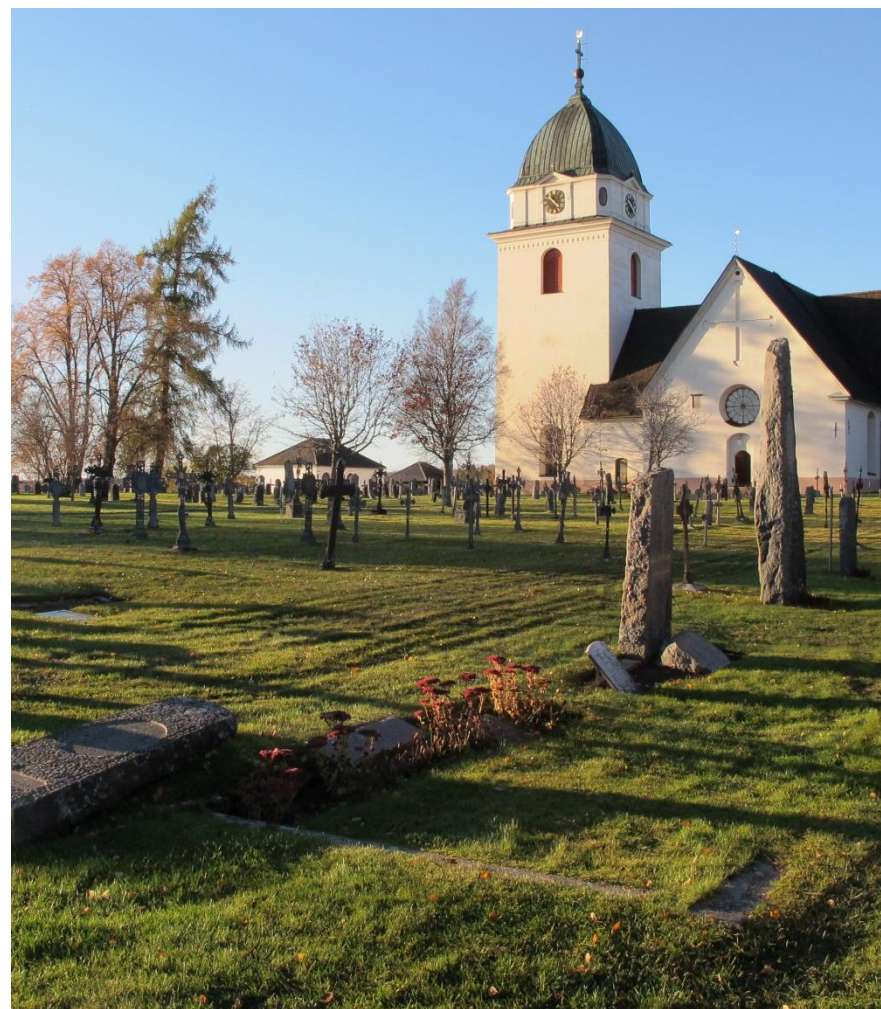
Gårdesgården vid östra ingången.

RÄTTVIKS KYRKOGRÅRD

Beskrivning av kyrkogården

Rättviks kyrkogård är belägen nordväst om Rättviks tätort, på Kyrkudden vid Siljan. Området var tidigare socknens gamla centrum och har sin historiska bebyggelse till stor del bevarad. Kyrkogården ramas in av ett unikt kulturlandskap med 87 bevarade kyrkstallar i grånat timmer, flertalet från 1700- och 1800-talen, men det äldsta daterat till år 1475. Kyrkobyggnaden har formen av en korskyrka i ett skepp med stort västtorn. Kring kyrkogården ligger i norr Stiftsgården och i öster, vid den gamla landsvägen mellan Rättvik och Mora, det före detta kyrkoherdebostället. Längst i söder, utanför kyrkogården vid Siljans strand, står Vasamonumentet från 1893. Kyrkogården omger kyrkan på alla sidor, med störst utbredning mot söder och öster. Från att på medeltiden ha varit en liten kvadratisk tomt har de senaste 300 årens utvidgningar resulterat i att den omfattar nästan hela södra Kyrkudden. Äldsta begravningsplatsen ligger närmast runt om kyrkan och framför allt söder om kyrkan. Kvarteren är här särpräglade genom att många av gravarna markerats med enkla kors av järn eller trä, även likbräddor förekommer. Längst norrut ligger Norra kyrkogården. Området har egen entré i öster, är orienterat i östvästlig riktning, omges av höga tujor och utmärks av raka breda gångar. Östra kyrkogården har strikt rektangulära gravkvarter indelade med tujahäckar. Mellankyrkogården ligger norr om östra kyrkogården. I sydost ligger Nya kyrkogården, med bland annat S:t Olofs gravkapell, minneslunden och askgravlunden. Kyrkogården är i sin helhet nästan helt plan, vilket till del har åstadkommits genom stora utfyllnadsarbeten. På några få ställen finns mindre trappor men endast nya området sluttar. Kyrkogården är till största delen gräsbevuxen och samtliga gångar är belagda med grus. Det finns förhållandevis få träd. De träd som finns består till största delen av björkar, som av Lars Israel Wahlman betecknades som ”traktens paradträd”. Den östra vägen mot kyrkan har följaktligen en björkallé ursprungligen planterad 1859, liksom vägen från östra porten repsektive norra vägen på Norra kyrkogården. Även på Nya kyrkogården finns en björkallé. På södra området står en rönnallé. Några lönnar och granar finns också utspridda. Häckarna är

desto fler, och utgörs främst av måbär och hagtornshäckar. De omger främst kvarteren, det är endast mellanområdet som har rygghäckar i någon större utsträckning. Kyrkogården avgränsas i norr och väster av en kallmurad mur från 1800-talet, i öster av en

Södra området med kyrkan i bakgrunden.

modern mur och av gårdsgårdar av trä i traditionell stil samt i söder av gångvägen längs Siljan.

Huvudingången är en traditionell stiglucka vid kyrkan, vitrappad med plåttäckt tak. I nordöst finns en ingång flankerad av två bisättningsbyggnader, vitputsade med eleganta koppartak. I öster finns den gårdsgårdskantade ingången samt entrén till den Nya kyrkogården och gravkapellet från bilparkeringen.

Rättviks kyrkogård har ovanligt många träkors, främst i det gamla området söder om kyrkan. Majoriteten av gravvårdarna är dock i sten, en minoritet som håller men de flesta stående. Det finns endast några enstaka sandgravar.

På strandbrinken väster om kyrkan finns ett vintergravkor, byggt år 1867, ämnat för avlidna som på grund av tjälen inte kunde jordfästas. Norr om vintergravkoret står en timrad benbod, senare använd som brandskjul/redskapsskjul. Norr om kyrkan utanför kyrkogårdsmuren står den gamla kyrkboden. I Norra kyrkogårdens norra sluttning, mot en mindre dalgång med Klockarbäcken, ligger i souterrängläge

Grusgång på Södra kyrkogården.

kyrkogårdsförvaltningens byggnad, uppförd av timmer och ritad 1967 av Erik Gisslar från Vikarbyn.

Historik

Historiken bygger på efterforskning i Rättviks kyrkoarkiv, Handlingar rörande kyrkogården respektive Kyrkogårdsnämndens handlingar samt i böckerna *Här slutar allmän väg. Beskrivning av Rättviks kyrkogård*, respektive *Rättviks kyrkudde – socknens urgamla centrum*, skrivna av Sune Garmo.

I samband med den framväxande turismen och forandet av den svenska nationalstaten från och med 1800-talet tilldrog sig Rättviks kyrka stort intresse. I reseskildringar, Sverigebeskrivningar och som vykortsmotiv fick platsen stor uppmärksamhet och kyrkan, Kyrkudden och det anslutande folklivet med dräkter blev en etablerad del av bilden av Sverige.

Kyrkan har sitt ursprung i 1200-talet, och har byggts ut i omgångar, senaste gången år 1793.

Om hur de tidigaste kristna begravningarna på platsen var ordnade har vi endast liten kunskap. Enligt en arkeologisk undersökning från 1993 har platsen använts som begravningsplats sedan högmedeltiden. Många gravar låg under medeltiden nära kyrkobyggnaden. I juridisk mening var det inte tillåtet att begrava inne i kyrkan men eftersom det var eftersträfvansvärt att begravas så nära det heliga som möjligt, det vill säga nära altaret och relikerna, kom vissa att ändå begravas inne i kyrkobyggnaden. De flesta begravdes utanför men många så nära byggnaden som möjligt. Bruket med begravningar inne i kyrkan avtog under 1700-talet och förbjöds slutligen i hela landet 1815.

Den medeltida kyrkogården utvidgades i slutet av 1600-talet och även 1761, enligt Sune Garmo. År 1833 beslutade sockenstämman den 6 oktober om ytterligare utvidgning då det i samband med gravöppningar påträffades ”halvfriska bräder och ingalunda förmultnade lik”. Utvidgningen planerades söderut från den befintliga kyrkogården. Problemet var att begravningsplatsen omgavs av kyrkoherdeboställets ägor med åkerjord och frågan var hur man

skulle finna ersättningsjord till bostället. Det pågående storskiftet i socknen erbjöd dock möjligheter att finna ersättningsjord i Broå kern .

Ytterligare utvidgning söderut beslutades 1878 och åter fick kyrkoherdebostället ersättas. Den nya utvidgningen innebar att begravningsplatsen nu sträckte sig söderut från kyrkan ända ned till Siljan. Invigningen skedde 1881.

Behovet av ytterligare gravplatser fortsatte att öka. År 1919 utsågs en kommitté att finna ny lämplig begravningsplats. Problemet att ta mark från

Karta från 1919 över marken för den planerade utvidgningen. Kyrkoherdebostället i dagens läge.

kyrkoherdeboställets åkerjord var nu inte lika stort som problemet med terrängens beskaffenhet. Marken kring kyrkan var delvis olämplig med för mycket grus och sten i jorden och delvis var jorddjupet otillräckligt. Anläggandet av en ny begravningsplats kunde därför medföra stora fyllnadsarbeten. Slutligen bestämde man sig för området norr om kyrkan som bestod av en åkerplåt och av ängsmark med delvis synligt berg i dagen flankerade av gamla björkar. Norr om den nya platsen låg en vacker, trädbevuxen mindre dalgång genomfluten av en å (Klockarbäcken) som man avsåg bevara som en park. Uppdraget att rita Nya kyrkogården gick till en av tidens mest ansedda arkitekter, professor Lars Israel Wahlman, som 1921-22 utarbetade en plan och beskrivningar. Begravningsplatsen togs i bruk 1924 även om den inte var helt färdigställd.

År 1941 förelåg ingenjör Hans Lissers förslag till utvidgning i sydöstlig

riktning från kyrkan. Förslaget genomfördes inte till alla delar men 1945 invigdes den Nya kyrkogården (senare Östra kyrkogården) och Wahlmans begravningsplats i norr benämndes i fortsättningen Norra kyrkogården. Samtidigt lades kvarteren i söder från 1881 om och togs i anspråk för nya begravingar.

Trädgårdsinstruktör Sven A. Segerros utarbetade planen för den utvidgning som blev Mellankyrkogården 1954 med bland annat urnlund.

Det återstående oplanerade området i sydost, Björkhagen, som i öster begränsades av gamla landsvägen, planerades som Nya kyrkogården på 1960-talet av arkitekt Sten Hummel-Gummælius, som också ritade det nya gravkapellet, S:t Olofs kapell som stod klart 1967. På det nya området anöades minneslund och på 1990-talet tillkom askgravlund.

Arkitekt Lars Israel Wahlmans plan över Norra kyrkogården från 1921-22. Planen är något beskuren och exemplaret har använts för att förteckna gravplatser.

Gravvårdar

Gravvårdars utseende reglerades genom bestämmelser som utfärdades av kyrkogårdsnämnden i Rättviks församling. Kyrkoherden och nämnden hade att godkänna förslag till gravvårdar som i övrigt fyllde skäligen fordringar. Frågan har inte fullständigt belysts men något kan sägas.

Under åren närmast efter andra världskrigets slut 1945 tycks frågan om gravvårdar varit ämne för diskussion och omprövning. År 1946 anlät kyrkogårdsnämnden konstnären Jerk Werkmäster som rådgivare i vissa frågor som rörde kyrkogårdens utsmyckning och utformning. Uppenbarligen var frågan om utformningen av nya gravvårdar diskuterad och olika synpunkter framfördes. Bakom anlitaandet av Werkmäster kan ha funnits idéer om att höja det konstnärliga värdet på tidens gravstenar och att uppmuntra gravvårdar som hämtade inspiration från äldre inhemska stilar. Redan 1947 presenterade Werkmäster flera förslag till nya gravvårdar av smide, trä eller gjutjärn. Förslagen var inspirerade av äldre gravvårdar på Leksands kyrkogård, Ludvika kyrkogård och på kyrkogården vid Alnö gamla kyrka utanför Sundsvall. Vid samma tid har flera stenindustrier lämnat förslag på gravvårdar av sten till kyrkogårdsnämnden, bland andra Nya Stenhuggeriet i Leksand och Mikaelssons Gravindustri. (Mikaelsson bör vara synonym med John R. Mikaelsson, som saluförde gravvårdar av kalksten och av granit som tillverkades på Öland och i Västervik). Även en Söderblom nämns i sammanhanget. Werkmästers förslag förefaller inte i nämnvärd utsträckning ha påverkat gravvårdarnas utseende på kyrkogården utan stenindustrin fortsatte att dominera.

År 1948 ändrade kyrkogårdsnämnden reglerna för gravvårdar. De som skulle placeras mot Gamla kyrkogården skulle vara 120-140 cm höga. Bredden skulle stå i proportion till höjden. Uppenbarligen hade fler än nämndens ledamöter åsikter i frågan: För att tillmötesgå allmänhetens önskan beslutade nämnden att mjuka upp reglerna för gravvårdar på de allmänna varven, i första hand för den nya Östra kyrkogården. Tidigare hade endast trävårdar godkänts. Hans Lisserkers hade tidigare lämnat förslag till tjugo olika modeller för trägravvårdar. Trägravvårdar efter

Kors över Mases Jon Hansson.

Gravvård i kalksten på Norra kyrkogården.

Lisserkers modeller skulle maximalt vara 80 cm höga och 35 cm breda. Privata träkors fick som mest vara 40 cm breda. Gravvård av sten skulle vara 50-70 cm höga och 25-40 cm breda. Även liggande stenplattor fick användas och då i storlek 40x50 cm. Angående trägravvårdarna skulle kyrkogårdsnämnden ta emot beställningar av sådana och anlita snickaren Bertil Sold för tillverkningen. Trägravvårdarna kunde förutom vita också fås med impregnering i brun, grön eller blå färgton.

Kyrkogårdsnämnden hade även synpunkter på utformning av text och bild på gravstenar. Mängder av gravstenar på kyrkogården bär gårdsnamn och bynamn, vilket sannolikt både sanktionerades och uppmuntrades av kyrkogårdsnämnden. På ett möte 1950 beslutade nämnden att vid beställningar av gravstenar i görligaste mån hålla ornamenteringarna så enkla och rena som möjligt. Dominerande blomsterrankor och dylikt ansågs inte höra till sådant som förhöjde kyrkogården, menade nämnden. År 1962 påpekade nämnden att ej godkända tillägg hade gjorts på språkforskaren Erik Hardings gravvård. Bland annat hade en runinskrift gjorts. Nämnden beslöt

Gravvård i Igelbergsgrenit på Norra kyrkogården.

godkänna runinskriften om den svarta färgen i den försänkta texten tvättades bort.

År 1963 diskuterades åter bestämmelserna för gravvårdar och förslag till ordningsstadga skulle utarbetas. Synpunkter från andra församlingar inhämtades. Det finns i arkivet från tiden även förslag på gravstenar från bland andra Norsbro Stenhuggeri, O. Widell & Co, i Leksand, Bröderna Wallins Granitindustrier i Älmhult och Skånska Granitaktiebolaget i Broby.

Bland det som utmärker gravvårdarna på Rättviks kyrkogård är ett stort antal äldre gravvårdar av gjutjärn, det stora antalet trävårdar och även så kallade likbrädor. Många träkors från 1900-talets mitt har alltså tillverkats av Bertil Sold i Rättvik.

Bland gravvårdar av sten finns ett stort antal tillverkade av så kallad Igelbergsgrenit från Igelberget omedelbart söder om Siljan i Leksand. Från och med 1922 tillverkades stenar av den grå Igelbergsgreniten av Norsbro Stenhuggeri i Leksand och från 1936 även av Nya Stenhuggeriet i Leksand.

Dessa stenhuggerier gjorde även gravvårdar av annan lokal granit såsom blå granit från Tibbleberget och möjligen Åslebsberget i Leksand, röd granit från Gesundaberget och svart granit från Mockfjärd. För utformning av gravstenarna anlätade Norsbro Stenhuggeri kring år 1930 bland andra Kyrkogårdsnämndens arkitekt i Stockholm men även konstnärerna Acke Hugh Malmeström och David Tägtström. Ett stort antal av gravvårdarna på Rättviks kyrkogård är tillverkade av stenhuggerierna i Leksand.

Bland andra utmärkande inslag finns några få äldre gravvårdar av kalksten på äldsta området. Vidare finns ett stort antal gravvårdar av röd ofta opolerad kalksten från 1920- till 1960-talet, framför allt på Norra kyrkogården, samt enstaka gravvårdar som troligen är gjorda av sandsten från Orsa. Sandstenen går inte att polera och är egentligen olämplig för gravvårdar. I samband med inventeringen har vi inte lyckats fastställa varifrån kalkstenen kommer eller vem som tillverkat dessa gravvårdar. Det faktum att många av kalkstensvårdarna är sprickbenägna kan tyda på att de är av lokal kalksten från Rättvik, Boda eller Orsa, som ligger innanför den så kallade Siljanskupolen. Innanför kupolen är bergrunden som en följd av meteoritnedslaget som regel mer sprickbenägen än utanför.

Gravvårdar av järnsmide förekommer sporadiskt här och var men inga mängder. Nämnas kan gravvården över konstnären Jerk Werkmäster på Norra kyrkogården.

En av de äldre stenarna på kyrkogården; gravvård över Komministern P.J. Stenman.

Kulturhistorisk bedömning av hela kyrkogården

Kyrkogården har ett mycket högt kulturhistoriskt värde på grund av:

- Läget vid Siljan och den värdefulla kulturmiljön som helhet med de unika kyrkstallarna, Kyrkudden, Vasamonumentet och Stiernhööksmonumentet.
- Sambandet med socknens historia och folkkultur, Vasaminnets och den nationella och internationella uppmärksamheten för platsen från slutet av 1800-talet.
- De många äldre gravvårdarna av trä i form av kors eller likbrädor samt gjutjärnskorsen på området söder om kyrkan.
- Norra kyrkogården ritad av Lars Israel Wahlman, en av Sveriges viktigaste arkitekter under första hälften av 1900-talet.
- Ett stort antal gravvårdar av lokala stensorter såsom Igelbergsgranit tillverkade av lokala stenhuggerier från Siljanstrakten.
- Ett betydande antal gravvårdar av kalksten, de äldsta sannolikt av lokalt ursprung och lokal tillverkning, de senare från 1900-talet av okänt ursprung och okänd tillverkning.
- Det stora antalet gårdsnamn på gravvårdar från 1900-talet som vittnar om ett historiskt namnskick utmärkande för trakten och med stor betydelse för identiteten.
- De många ortnamnen på gravvårdar från 1900-talet som utmärker att kyrkogården är knuten till en landsortskyrka där by och plats var viktiga för identiteten.

Riktlinjer

Kyrkogården bör förvaltas med hänsyn till det kulturhistoriska värdet. Vid förändringar bör hänsyn tas till de landskapsarkitektoniska egenskaperna i respektive område, vilka är starka värdebärare till kyrkogårdens kulturhistoriska värde.

Detta bör gälla för kyrkogården som helhet:

- Gångar bör även fortsättningsvis vara grusade, ej asfalterade
- Trädvårdsplan bör följas och hållas uppdaterad.
- Häckar bör klippas samt återplanteras vid behov
- Tillkommande gravstenar bör till form och material ansluta till omgivande gravvårdar i respektive kvarter.

Utsikten från Vasamonumentet mot Södra kyrkogården.

OMRÅDEN & GRAVVÅRDAR

Södra kyrkogården

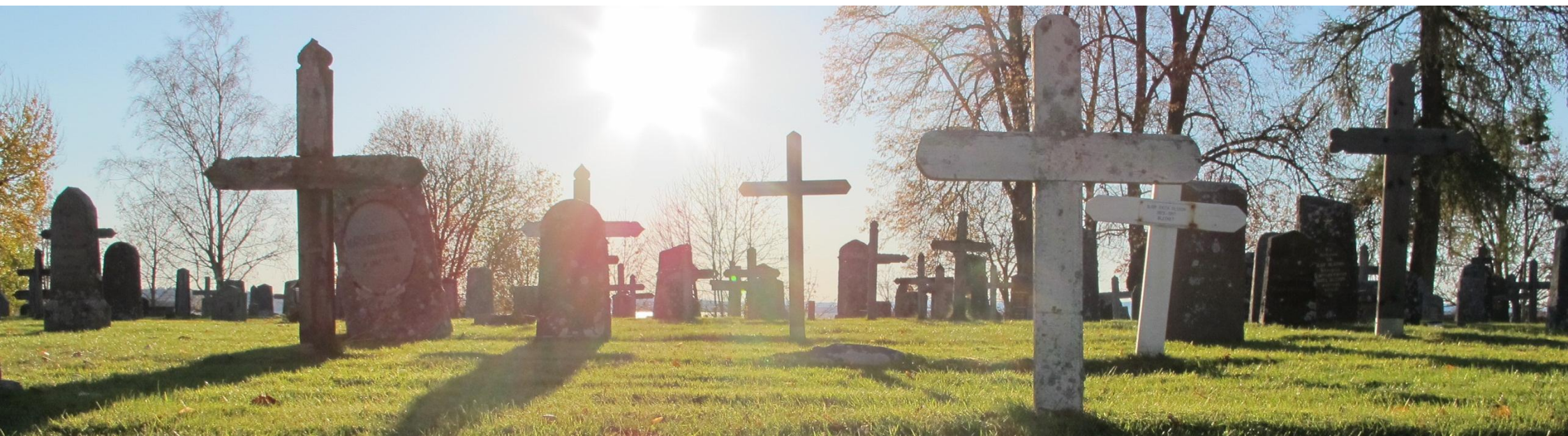
Beskrivning

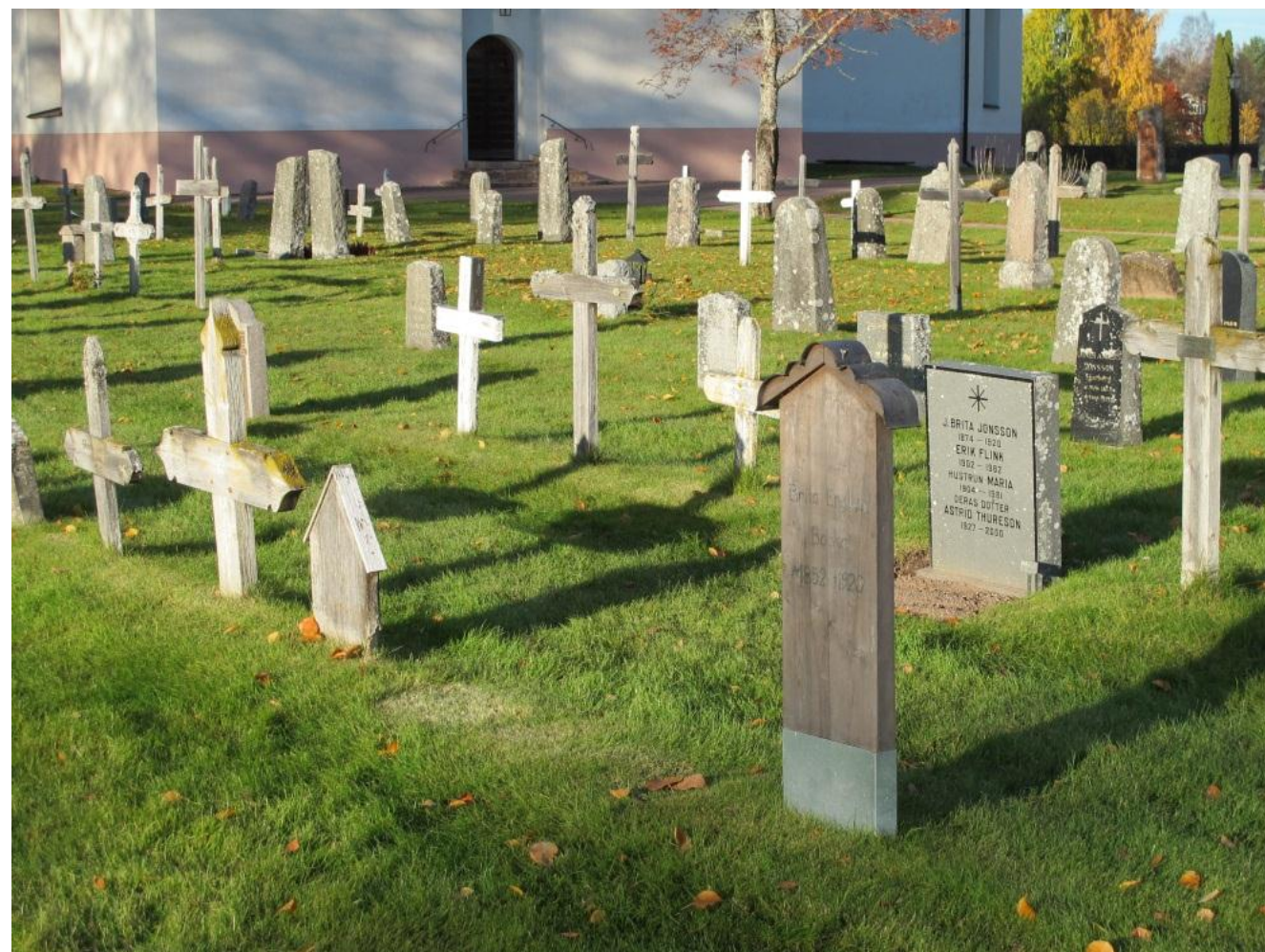
Området söder om kyrkan är kyrkogårdens äldsta del och sträcker ut sig i nord-sydlig riktning i sex kvarter fördelade på lika många ytor. Området ligger som på en plåtå, till viss del resultatet av betydande uppfyllningsarbeten, och begränsas i väster av en stenmur längs promenadstråket vid Siljan. Den sista utvidgningen ägde rum år 1878-81 då begravningsplatsen utsträcktes söderut ända fram till udden. Längst söder ut finns Vasamonumentet, uppfört 1893. Muren vid Vasamonumentet är uppförd efter en ritning av Jerk Werkmäster från 1934. Området har några få, långa och raka gångar och kvarteren är stora. Hela området har kallats Gamla kyrkogården men benämns sedan 1948 Södra kyrkogården.

Närmast kyrkan finns det ”medeltida området” med en stor mängd träkors i

väster och stor mängd gjutjärnskors i öster. En rönnallé skiljer områdena. Flera av gjutjärnskorsen har tidigare stått på andra platser och sedan flyttats hit. Det var inte möjligt vid inventeringen att få klarhet i vilka gjutjärnskors som utmärker en grav och vilka som inte gör det. I området med träkors finns även en hel del gravvårdar av sten. På ömse sidor om yttergången längs Siljan samt runt hela den nordligaste delen av området finns lite större gravvårdar i varierande former och färger. Söderut finns två områden med urngravar med många hällar. Från 1944 lades den sydligaste, utvidgade, delen om med nya gravar.

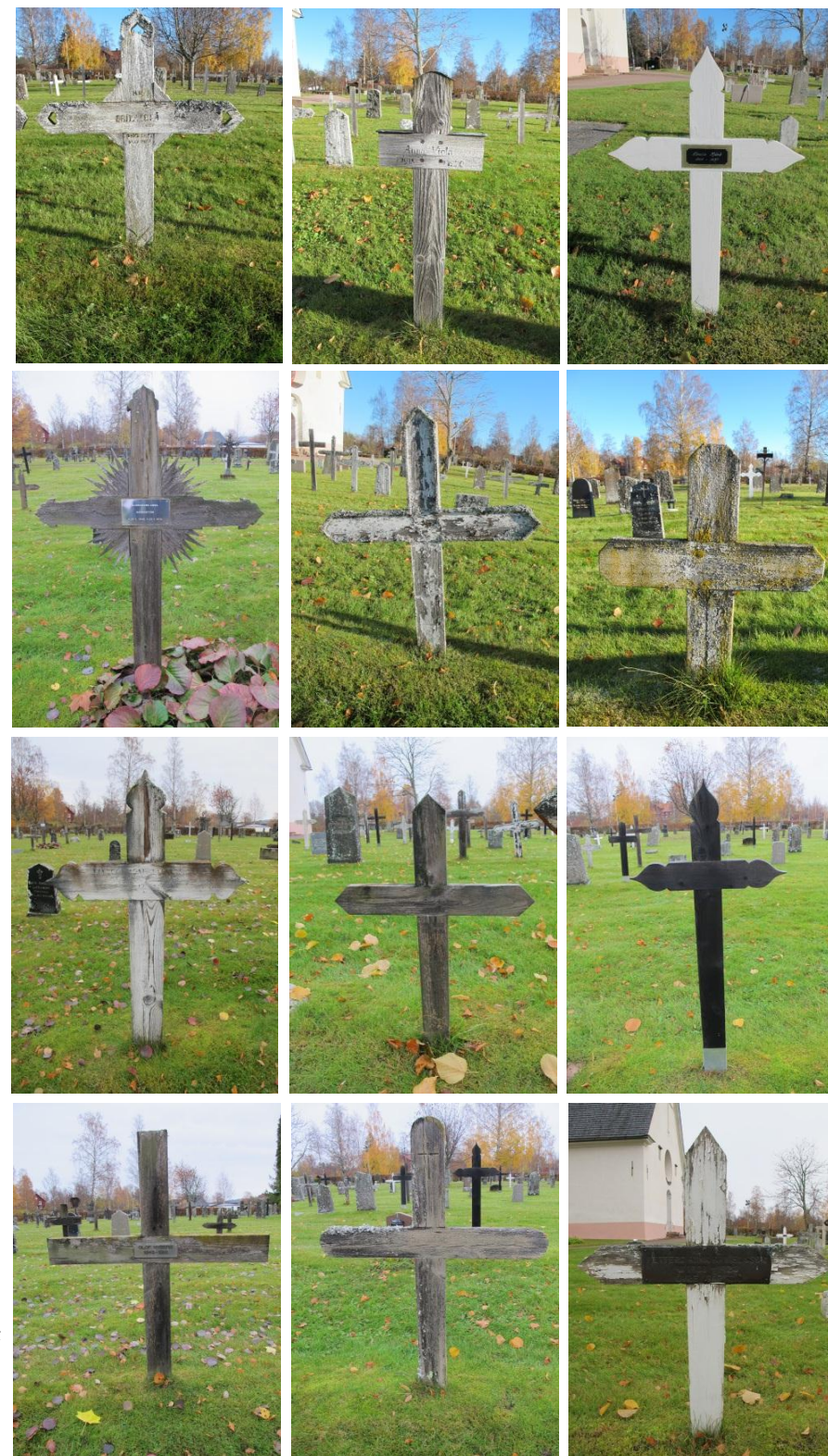
Närmast kyrkan, på ömse sidor om den södra korsarmen samt framför huvudingången, finns de äldsta gravvårdarna, bestående av stora hällar i sten, några kors samt kalkstenar. De gravarna tillhör kvarter KT.

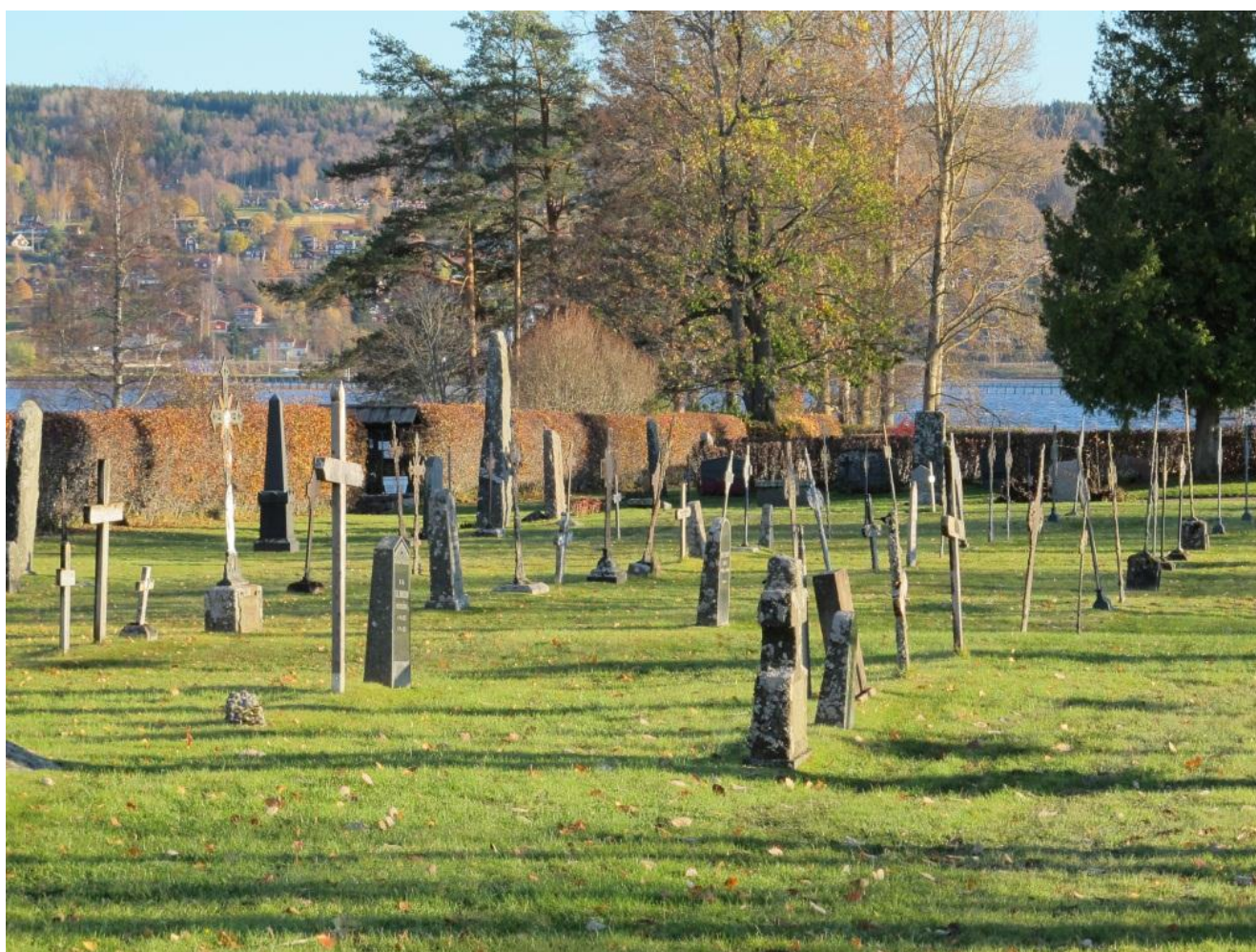

Träkors och likbräddor på kvarter SC.

Träkorsen har karaktären av "enhetlig variation". De betonas av enkelhet, är låga (50-80 cm), enkelt utförda utan större dekorationer. Variationen ligger i färgen, hur armarna avslutas samt hur korset är märkt. Vissa är målade i vitt medan andra är trärena. Armarna avslutas, rakt, rundat, spetsigt eller som bollar eller tulpanknoppar. Några få kors har avslutningar i form av hjärtan eller utsågade hål. Korsen är märkta med målade, inbränd eller skuren text, eller med text präglad eller målade på metallplatta.

Ett urval av träkors på Södra kyrkogården.

De flesta gjutjärnskorsen finns på Södra områdets östra del.

Gjutjärnskorsen är, i jämförelse med träkorsen, mycket mer dekorerade och utsmyckade med växtrankor, symboler, änglar etc. Flera av korsen är gjutna i samma form och tre-fyra olika typer framträder. Många av korsen är tillverkade av Mora gjuteri eller av Falu nya gjuteri. Några av korsen står på en sockel av sten. Samtliga kors har varit målade i svart, men på vissa har färgen kritat så mycket att de idag ser grå ut. Korsen är utmärkta med plaketter fastskruvade på korset eller på stensockeln. Flera av dessa plaketter har fallit bort.

Ett urval av gjutjärnskors på Södra kyrkogården.

Kulturhistorisk bedömning

Södra kyrkogården är Rättviks kyrkogårds viktigaste område ur ett kulturhistoriskt perspektiv och har som helhet mycket högt kulturhistoriskt värde. Här finns de äldsta gravvårdarna och här finns de träkors som ger Rättviks kyrkogård en särställning i Dalarna. Det är unikt med så många träkors.

På Södra kyrkogården samsas de burgna monumentala gravvårdarna längs ytterkanterna med den vanliga människans enkla träkors på de två stora gräsytor. Detta ger området en bild av samhället i allmänhet runt sekelskiftet 1900, genom att visa på klasskillnader och olika förutsättningar. I synnerhet berättar det också om framväxten av en lokal tätort, som blev Rättviks municipalsamhälle 1910. Flera av stenarna berättar om vanliga eller ovanliga yrkestitlar. Variationen i stenarna ger även en bra bild över gravvårdens utveckling genom olika stiltrender från mitten av 1800-talet fram till och med 1960-talet.

De äldsta gravstenarna närmast kyrkans fasader (kvarter KT) har särskilt högt kulturhistoriskt värde på grund av sin ålder och form.

Rättviks kyrkogård, Södra kyrkogården färgad i gult och den gamla delen utmärkt med punkter.

Riktlinjer

Områdets norra del (kvarter SD, SC, SF, SB samt de två gamla kvarteren) bör i möjligaste mån bevaras intakt.

Samtliga träkors och gjutjärnskors, främst inom de två gamla kvarteren, bör bevaras på plats och inte återanvändas

Gjutjärnskorsen bör kontinuerligt underhållas med material och metoder lämpliga med hänsyn till det kulturhistoriska värdet. Tillstånd och råd ska sökas hos Länsstyrelsen innan åtgärder påbörjas

Gravvårdar av trä bör hanteras varsamt och skyddas mot så kallade ”trimmskador” som uppstår när gräset närmast träet slås med

maskintrimmer. Trä är ett förgängligt material och samtliga träkors kommer till slut angripas av röta. När så sker bör lagning utföras, alternativt att nya kors tillverkas efter den gamla förlagan. Kors som tidigare är målade bör underhållas med färg lämplig med hänsyn till det kulturhistoriska värdet. Tillstånd och råd ska sökas hos Länsstyrelsen innan åtgärder påbörjas.

Gravvårdar i sten bör hanteras enligt följande. Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde bör bevaras intakt, medan gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde efter försiktig ombearbetning kan återanvändas. Gravvårdar som inte nämns i listan kan ur kulturhistorisk synvinkel tas bort när gravrätten upphör. Platsen bör då ersättas av sten med en utformning som ansluter till estetiken i det aktuella området.

Speciellt utpekade gravvårdar inom södra kyrkogården

Nedan framkommer tre grupper av gravar som ges ett generellt skydd. I listan redovisas enstaka gravar inom området. Observera att gravvårdar i trä eller gjutjärn samt inom kvarter KT inte återkommer i listan. (I underlaget från församlingens databas är namnen inte fullständiga vilket påverkar läsoplevelsen.)

Mycket högt kulturhistoriskt värde

- Samtliga gravvårdar av trä
- Samtliga gravvårdar av gjutjärn
- Samtliga gravar inom kvarter KT (spridda runt kyrkan).

Mycket högt kulturhistoriskt värde							
Grav Id	Stennamn	Material	Gravvård	Titel	Gårdsnamn	Ortsnamn	Inskription
1 SB 2	PEROLS GUDMUNDSSON	diabas	Sem.läraren i Umeå		Perols	Stumsnäs	sandgrav Tacksamhetsgård av Lapparna. Till minne av fast-rarna
1 SB 14	GAHNS	diabas	Hemmanägaren			Gärdebyn	obelisk
1 SB 17	LISELL/HILLERSTRÖM	gnejs?					rest sten banbrytare för personalens organisation vid GDJ. Kamrater i Sv. Järnvägsmannaförbundet vid GDJ reste vårdan
1 SB 21	ESKILS HANS HANSSON		Riksdagsman och kommunalman/Missionärerna				sten + håll
1 SC 6	ERIK VIKLUND JONES	sandsten	Mälaren			Vikarbyn	1924
1 SC 25	NILS-HUGO & GUNNEL AHLSTEDT	granit	Stiftsgårdens föreståndare				sten som ett kors
1 SC 35	BERTA ALLERS/OLOV UDDGÅRD	granit					sandgrav
1 SC 65	TÄPP LARS GUDMUNDSSON	diabas			Täpp	N. Gärdsjö	guldtex
1 SC 115	OLSSON. JONSSON	diabas			Björk	Vikarbyn	gotisk sten. 1906
1 SC 119	KYRKÖHERDE PER PETERSSON	röd granit	Kontraktsprosten/Komministern i Mora				obelisk
1 SC 123	A.G.LINDSTRÖM	diabas					vilorum för
1 SC 128	SVEN THUNBERG	granit					svängt kors på förhöjd stenram, namn på stenram
1 SD 2	BURELLS	järnkors					Fru C.E. Burellus Född 1716 död 1828

1 SD 3		järnkors	Inspektoren			Här hvila inspektoren C.R. Turell född 1794 död 1841
1 SD 4		gjutjärn				oläsligt på sockelsten
1 SD 10	HANDLARE K A BLOMBERGS FAM.GRAV	granit				rest sten med stjärna som symbol i toppen
1 SD 15		sand				oläslig, liten sten
1 SD 19	LASSAS OLOF OLSSON	diabas		Lassas		fr 1817.
1 SD 21	LUNDINS FAM.GRAV	diabas	Fabrikör			obelisk fr 1917
1 SD 22	MATZ	granit?	Direktören/ Advokaten			Grundläggare av Rättviks Handels Aktiebolag. Bolaget reste värden.
1 SD 23	SNIS JON JONSSON	diabas?		Snis		med stenram, stor sten på sockel
1 SD 28	CARL GUSTAF O KERSTIN BERGMAN	marmor + sandsten	Disponenten			nedplockad. kors i marmor på sockel i sandsten
1 SD 29	LIND ERIK & ANNA HANSSON	diabas		Lind		rest sten
1 SD 31	RIS PER & KERSTIN PERSSON	diabs?		Ris	Blecket	stor sten på sockel 2 hällar framför
1 SF 11	DISPONENTEN RÜBEN LÖFGREN	kalksten	Disponenten			stenen som en grindstolpe, fattas något ovanpå
1 SF 16	FRU H.RENSTRÖM	järnhäll x2				stenram av kalk, trappa, kopparhäll
			fru/ingenjör/fröken/direktör/fru			
1 SF 18	ARTUR LYTTLETON YOUNG	granit			London/Rättvik	Arthur Lyttleton Young Born London March 24 1851. Died Rättvik June 11 1913. Peaceperfect peace
1 SF 19	VIRGINIE WATZ	järnhäll				f. Nauckhoff. Över djupen mot höjden
1 SF 26	TELLANDERS FAMGRAV	kalk				stenram, låg sten med guldtext
1 SF 27	ERNST HULANDER	järnhäll	Handlanden			dog 1897, hon dog 1937
1 SF 28	DISP. ERIK MÅRSÉN	granit	Disponenten			rest sten, oläslig, håll med sonen framför
1 SF 30	C.G. STEINHOLTZ	granit				som ett litet kors med håll framför, fr 1942?
1 SF 31	DOTTER KERSTIN.... SVEN H LARSSONS	diabas				rest sten fr 1912, guldtext
1 SF 34	HOVRÄTTSRÅDET CLAES JOHANSSON	granit	Hovrättsrådet			som ett svängt kors, 3 hällar framför 1941?
1 SF 63	DYRSMEDS LARS ANDERSSON	granit		Dyrsmeds		stor stenram, sandgrav, svärläst
1 SF 67	FAMILJEGRAV A.O.LIND	granit				svängt kors, stor sockel, 1924, + 2 hällar
						Gud är kärlek
1 SF 68	WIKZELL ANNA OCH EBBE	granit				stenram, sten i stenram
1 SF 89	LEKTOR ERIK HOLMQVISTS	granit	Lektor			stenram, håll, ram i kalk?
1 SF 110	ANNA DAHL-STRÖM/JOHANNES NYBERG	diabas	Bruksförvaltaren			dubbel tempelgavel, kop-parkors i mitten, stenram

1 SF 112	PROVINSIALLÄK BJERNER	granit	Provinsialläkaren			stenram i granit, stor grav, mycket lavar	
1 SF 115	OLLAS ANDERS HANSSON	järn		Ollas		fr 1939, håll framför	Gammalgårdens skapare. För framtida släkten från hänsunna dar. Hembygden reste värden
1 SF 118	DANIELS ANDERS HANSSON	granit		Daniels		speciell grav med järnrör	
1 SF 123	ANDERS WIKLUND	diabas			Stockholm	3 hållar runt en sten, som ett kors.	

Högt kulturhistoriskt värde

Grav Id	Stennamn	Material	Gravvård	Titel	Gårdsnamn	Ortsnamn	Anmärkning	Inskription
1 SB 1	LÅNGBERG	gnejs?					stor sten på sockel	
1 SB 3	MARIA & OLOF BJÖRK	sandsten		Mälaren			på sockel	
1 SB 5	J.H.THELIN BRITA THELIN	granit					fr 1897, tunn sten på sockel	
1 SB 12	ANNA, SVEN GÖSTA, ERIK BERG	diabas						
1 SB 13	HJORT	diabas					rest sten, guldtext i oval	
1 SB 20	SMAS JON & KERSTIN ERS-SON	granit			Smars	Röjeråsen	stor sten, ligger ner	
1 SB 25	MATS ANDERS OLSSON	granit					stor sten, guldtext i stående oval, håll framför	
1 SB 27	ANDERSSON, OHLIS	diabas			Olis	Utanåker	stor sten, guldtext, sockel	
1 SB 34	JANNES HANS & BRITA JONSSON	gnejs		Kvarnägaren		Vinterå	fr 1919?	
1 SB 36	KARL AUGUST JOHANSSON	diabas				Stumsnäs	granit i stenram, sandgrav	
1 SC 7	HEDMAN	diabas				Rättvik		
1 SC 9	SENS FAM.GRAV	diabas		Läraren	Sens		titel på håll	
1 SC 13	DANIEL HAGLUND	granit					liten sten på guldtext	
1 SC 21	HENRIKS ANNA OCH ERIK HANSSON	diabas			Henriks	Röjeråsen		
1 SC 22	DANIELS ANNA & DANIEL DANIELSSON	diabas			Daniels			
1 SC 31	KERSTIN & HANS HANSSON-BLOM	granit				Born		
1 SC 40	ERIKSSON, LIND	diabas			Lind			
1 SC 42C	ANNA & GUSTAF GUD-MUNDS	diabas						
1 SC 44	GUDMUNDS ANDERS HANS-SON				Gudmunds	Västbjörka		
1 SC 45	HANS BLOM	granit						
1 SC 49	PETTERS OLOF & KERSTIN PERSSON	granit, diabas		Kyrkvaktaren		N. Gärdsjö		

1 SC 52	BOCK ERIK ANDERSSON	diabas	Bock		
1 SC 53	LOVISA, AUGUSTA O ELIN BRUNZELL	diabas			Du gud ser mig. Systrarna Brunzells gravplats
1 SC 55	KERS HANS HANSSON	diabas	Kers	Vikarbyn	
1 SC 57	OLSSON. HANSSON	diabas		N. Gärdsjö	
1 SC 59	KLOCKAR ANNA OLSSON	diabas	Änkan		1918 guldtext
1 SC 66	ANDERSSON. BOCK. ERIKSSON	diabas			
1 SC 67	ERSSON. HANSSON. KARLSSON		Verpers		olika typsnitt, guldtext
1 SC 68	GANS OLOV OLSSON	granit			ny sten? stor sten
1 SC 69	ERIKSSON. JOHNSON. SKÖTT	diabas	Skött		
1 SC 71	HANS SAMUELSSON	diabas	Byggmästare		
1 SC 75	OLGA FUNK. KERSTIN FUNK	granit			
1 SC 77	ANDERSSON. JONSDOTTER	diabas	Hemmansägaren	Storgårds	Lerdal
1 SC 78	HANS OLOV LINDBERG	diabas			Granmor
1 SC 83	SÄTER JON ERSSON	diabas	Säter	Östbjörka	
1 SC 84	ÄNGSÅS ERIK ERSSON	granit	Fil. dr (på håll)	Ängsås	
1 SC 86	JONES OLOF & KERSTIN OLSSON	diabas	Jones		ligger ned
1 SC 89	BLECKO OLOF DANIELSSON	granit	Blecko	Östergrav	1913, guldtext
1 SC 96	ANDERS BERG, NYÅKERS AXEL	diabas		Lerdal	guldtext. 1993
1 SC 98	KARLS OLOF ERSSON	granit/diabas+	Hemmansägaren		
1 SC 100	DANIELSSON. HANSSON	granit			2 stenar + liten i marmor
1 SC 101	LIND ANDERS JONSSON	diabas	Lind	Utby	
1 SC 102	STATIONSINSP. SJÖSTRÖM	granit	Stationsinspektören		tjock sten
1 SC 104	HARALD PETTERSSON		Trädgårdsmästare		nedplockad
1 SC 105	DANIELS PER OLSSON	diabas	Sågverksägaren	Daniels	
1 SC 106	SERGEANTEN CARL ERIK BOM	granit	F.d. Sergeanten		+ håll framför
1 SC 107	BJÖRKMANS ANDERS HANSSON	diabas			
1 SC 110	SOLANDER	diabas			med duva, ekbladsdekor
1 SC 111	BUNIS ANDERS HANSSON	granit	Bunis		mossig
1 SC 112	LARS OLOV HANSSON	diabas	Kommunordföranden m.m.	Östbjörka	
1 SC 114	JONSSON. PERSSON	diabas	Fjärdsmans		
1 SC 132	HJERP ERIK & MARGARETA OLSSON	diabas	Hjerp	Blecket	+ håll
1 SD 14	SCHWARTZ FAMILJEGRÄV	granit	Bergsingenjören o. Fil. dr.		Sven Schwartz på håll

1 SF 12	H.V. GANS KARL KARLSSON	granit	Gans		stor sten
1 SF 24	ERIKNILS ANNA ANDERSSON	diabas	Eriknils	Röjeråsen	fin sten, återlämnad?
1 SF 33	ANDERS NYBERGS FAMILJEGRÄV	diabas		Vikarbyn	väldigt mörk
1 SF 36	ANIS AND.ERIKSSON	granit/diabas	Anis	Gärdebyn	stor sten, guldtext
1 SF 40	KONSTNÄRINNAN EMMA JOSEFINA SPARRE	granit	Konstnärinnan		rest sten fr 1933
1 SF 43	PELLAS/SPARF/OLSSON (KLOCKAR)	diabas	Nämndemannen/Intendent	Pellas	fr 1904
1 SF 44	NALL JON ANDERSSON	diabas	Nall	Västbjörka	fr 1908, guldtext
1 SF 46	PERS HANS HANSSON	diabas	Pers	Gärdebyn	stor sten fr 1908?
1 SF 47	E H BORG	diabas			2 hållar, stor text, stor sten, rak text 1906
1 SF 50	HEM.LÄG. JON SANDIN	granit	Hemmansägaren	Vikarbyn	sockelgrav, fr 1899?
1 SF 52	ERIK BÄCKMAN	diabas	Lärarinnan		blomrankor, fr 1933
1 SF 55	PELLAS CARL LARSSON	diabas	Pellas	Backa	fr. 1909
1 SF 58	KNIHS ERIK ERSSON	diabas	Eriknils		sockelgrav, sto sten, lavar i text, fr 1911
1 SF 59	OLOF ANNA ERIK KLOCKARS	diabas?	Klockars	Bäck	rest sten, sockel
1 SF 60	BYGGMÄSTARE A. SPARF	diabas	Byggmästaren	Altsarbyn	stor sten, gul text, fr 1911, sockel
1 SF 62	BERGMANS E. KARLSSON	diabas	Bergsmans		stenram med kulor, eklöv-dekor, fr 1910
1 SF 70	GUNNAR HED FG EDIT HEED	gnejs?		Vikarbyn	1970? som en 1910-talssten, men i gnejs
1 SF 75	PETTERS PER OLSSONS	granit	Petters		
1 SF 82	JON ANDERS MFL BJÖRK-LUND	diabas			
1 SF 83	PASTOR KONRAD NESTOR	diabas	Pastor		Vården är rest av Rättviks baptistförsamling

Gravplatser inom Södra kyrkogården.

Norra kyrkogården har en stor variation i kors och stenar.

Norra kyrkogården

Beskrivning

Norra kyrkogården ritades av arkitekt och professor Lars Israel Wahlman 1921-22 och togs i bruk 1924. Konsthistoriker Catharina Nolin har uppmärksammat begravningsplatsen i boken *En svensk lustgårdskonst. Lars Israel Wahlman som trädgårdsarkitekt* (2008). Utgångsläget i form av en närmast plan åkermark medförde att Wahlman gav begravningsplatsen en utmärkande arkitektonisk form. Befintliga bestånd av björkar som Wahlman betecknade som "traktens paradträd" fick utrymme i kompositionen. Kyrkogården har rektangulär form med en absidliknande avslutning i väster. De sju gravkvarteren består i huvudsak av ensamgravar placerade i öppna gräsytor utan avgränsningar mellan gravarna. Gravvårdarna består här av vita träkors eller av enklare låga stenar ofta av bergarter från trakten såsom kalksten och sandsten eller Igelbergsgranit från Leksand. Familjegravar och större gravmonument lokaliserades till ytterkanterna och till mittpartiet vars form ursprungligen ytterligare förstärktes av hängalmar. En central processionsväg går från entrén i öster till en ceremoniplats i fonden i väster. Vägen markeras av symmetriskt placerade stolpar murade av kalksten. Ceremoniplatsen genomfördes endast delvis och här stod tidigare en katafalk av kalksten, som

ritades av Wahlman och möjligen uppfördes 1924 av Jon Hellkvist i Lerdal. Ett planerat begravningskapell i nordöst förverkligades aldrig.

Träkorsen har ungefär samma höjd som stenarna, c:a 50 cm, och är omålade eller vitmålade. Gårdsnamn är mycket vanligt förekommande på gravvårdarna.

Entrépartiet i öster består av två små låga byggnader ämnade som bisättningshus och materialbod på ömse sidor av körvägen. Byggnaderna är uppförda av stortegel som putsats med kalkbruk. Socklarna är av granitblock, taktäckningen av kopparplåt och på taket står urnor drivna av tjock kopparplåt. Grindar och järnsmide var ursprungligen tjärbränt eller målat med oljefärg.

Ursprungliga träd längs processionsvägen har ersatts med formklippta tujor.

Kulturhistorisk bedömning

Norra kyrkogården är till största delen bevarad rörande utformning och gravvårdar. Kyrkogården uttrycker en arkitektonisk komposition efter en idé av Lars Israel Wahlman, en av tidens mest ansedda svenska arkitekter. I väster öppnar sig kyrkogården mot Siljan. Gravskicket berättar om de nya idéer som lanserades på 1910-talet om att inte blanda olika gravformer eller gravmonument och om idén att inte markera gravarnas avgränsning. Här finns enkla gravvårdar av trä, granit och kalk- och sandsten samt mer påkostade familjegravar, som kringgårdar ensamgravarna mitt i fälten. Merparten av gravvårdarna är tillverkade lokalt antingen av trä i Rättvik eller lokala bergarter av lokala stenhuggerier vilket utgör en viktig bärare av det kulturhistoriska värdet. Catharina Nolin menar att ”begravningsplatsen framstod då den var nyanlagd som en egen enhet präglad av klarhet och harmoni utan direkt relation till kyrkan. I den meningen är utvidgningen av Rättviks kyrkogård ett framträdande exempel på Lars Israel Wahlmans trädgårdskonst.” Norra kyrkogården har mycket högt kulturhistoriskt värde och bör i sin helhet bevaras.

Centralt genom området går processionsvägen som flankeras av tujor och stolpar av kalksten. I fonden öppnar sig begravningsplatsen mot Siljan.

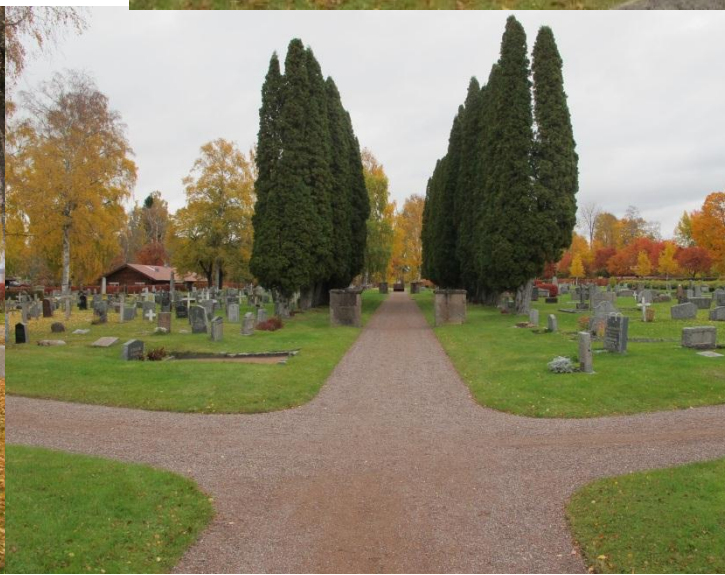
Entré i öster med bisättningsbod och materialbod.

Riktlinjer

Samtliga gravvårdar bör bevaras på sin ursprungliga plats. När befintliga träkors och dödsbrädor angrips av röta bör de lagas, alternativt att nya kors tillverkas efter den gamla förlagan. Kors som tidigare är målade bör underhållas med färg lämplig med hänsyn till det kulturhistoriska värdet. Gravstenarna av granit och kalksten eller sandsten bör också bevaras och vårdas med bevarande av ursprungliga inskriptioner. Det bör utredas vad som kan göras för att hindra gravvårdarna av kalksten från ytterligare förfall. Tillstånd och råd ska sökas hos Länsstyrelsen innan åtgärder påbörjas.

Kvarter ND i norra området.

Gravplatser på Norra kyrkogården markerade i blått.

Östra kyrkogården

Beskrivning

Östra kyrkogården ritades som den Nya kyrkogården 1940-41 av ingenjör Hans Lisserkers från Rättvik. (Lisserkers var senare ledamot av kyrkogårdsnämnden.) Området sträcker ut sig i nord-sydlig riktning och består av 12 olika kvarter, varav åtta utgörs av c:a 15x15 meter stora kvadrater omgärdade av formklippta tujahäckar. Inom dessa kvadrater planerades för allmänna gravar i täta rader. Lite större gravvårdar står i en rad runt yttersidan av häckarna, och de största gravarna omgärdar större delen av området i en ytterrad. Området genomkorsas av helt raka, grusade gångar. I den ursprungliga planen ingick framför koret ceremoniplats och urngravar, men den delen genomfördes inte på avrådan från Kungliga byggnadsstyrelsen.

I öster byggdes ny mur mot kyrkoherdeboställets ägor. En ny port med stolpar murade av sandstensplattor och med järngrindar byggdes efter ritning av Jerk Werkmäster 1945. Längs gångvägen fram till porten byggdes gårdsgårdar som kan knyta an till en äldre nötgata. Efter tillkomsten av den nyare kyrkogårdsdelen i öster på 1960-talet benämndes den här delen Östra kyrkogården.

Gravvårdarna är främst tillverkade i sten, även om det förekommer träkors. Majoriteten är stående stenar i stående format.

Kulturhistorisk bedömning

Områdets kulturhistoriska värde ligger främst i dess disposition och landskapsarkitektur. Häckarna och de raka grusade gångarna är mycket viktiga. Muren med porten samt gårdsgårdarna är viktiga värdebärare.

Riktlinjer

Områdets karaktär med formklippta häckar och grusade gångar bör bevaras och underhållas liksom muren med port och gårdsgård. Höjder och storlek på nya stenar bör följa befintliga mått inom respektive kvarter.

Rättviks kyrkogård, Östra kyrkogården färgad i lila.

Mellankyrkogården

Beskrivning

Området är det näst yngsta och anlades efter en plan av trädgårdsinstruktör Sven A. Segerros 1954. De sju kvarteren ligger i ett långsmalt område längs den Norra kyrkogården. Mellankyrkogården och dess kvarter är indelade i nio delar som avgränsas av raka grusgångar. Delarna omgärdas av häckar, och alla gravlinjer har rygghäckar. I sydöstra delen av området finns två kvarter för urngravar som är utlagda med linjer formade som halvcirklar. Även här finns rygghäckar av måbär. Det grunda jordtäcket på platsen medförde att delarna för kistbegravningar fick fyllas upp 10-80 cm och urnlundarna placerades där berggrunden var särskilt ytlig. Den befintliga muren förlängdes i nordlig och nordöstlig riktning för att skilja området från kyrkoherdeboställets tomt.

Ursprungligen planerades för familjegravar på det idag tomma området öster om kyrkans kor. Kungliga byggnadsstyrelsen hävdade dock vikten av att behålla en öppen park med sammanhängande gräsyta framför koret: ”Den värdiga arkitektoniska storlinjiga kyrkobyggnaden bör inte alltför trångt kringgärdas av gravar med gravprydnader, stenlagda gångar och häckplanteringar”, heter det i byggnadsstyrelsens yttrande från 1954.

Kulturhistorisk bedömning

Områdets låga ålder gör att det ännu inte har ett eget kulturhistoriskt värde, och inga gravvårdar inom detta område är speciellt utpekade. Det ingår dock som en del i helheten och utgör en årsring. Förändringar i detta område påverkar omgivande områden.

Urnlundarna berättar om gravskicket förändring under 1900-talets andra hälft, så kremering blev allt vanligare.

Riktlinjer

Vid förändringar bör hänsyn tas till områdets ursprungliga arkitektur och karaktär. Hänsyn bör även tas till omgivande områden –främst den

Rättviks kyrkogård, Mellankyrkogården färgad i orange.

närliggande Norra kyrkogården. Den öppna ytan framför koret bör bevaras som öppen sammanhängande gräsyta.

Nya kyrkogården

Beskrivning

Nya området ligger i kyrkogårdens sydöstligaste del, och är det område som är mest kuperat då några av kvarteren ligger i svag sluttning. Planen för området fastställdes 1965 och upprättades av den Uppsalabaserade arkitekten Sten Hummel-Gummælius, som också ritade det nya gravkapellet. Platsen som i öster avgränsas av gamla landsvägen mellan Rättvik och Mora kallades Björkhagen och bestod vid tiden för planläggningen av betesmark och björkar. En befintlig dalsänka i sydvästra delen planlades som minneslund och består av en damm med planteringar på sluttningarna. Området planerades med större längdmått för gravarna för att förenkla skötseln. Gravstigarna gjordes två meter breda, vilket var bredare än tidigare för att underlätta gravöppning på maskinell väg. I området anlades bilparkering för 37 bilar och bilväg planerades runt det nya gravkapellet och tillbaka till parkeringsplatsen. S:t Olofs kapell byggdes 1966-67. Byggnaden har brant, valmat tak av kopparplåt och vitmålade tegelmurar med fasadtegel från AB Insjöns Tegelbruk. Murarna har i väster dragits ut och bildar en förgård framför entrén. Entreprenör var Byggnadsfirma Anders Diös i Borlänge. Parallellt med kapellets nordvästra fasad anslöts en mur till befintlig mur och avslutades mot en mindre torgbildning som var tänkt bilda en rofylld viloplats, med stensättning, en vattenbassäng och blomsterrabatter. Idag finns här trädgårdsredskap, kompost med mera. Mot avgränsningen i sydöst uppfördes också en mur. Den befintliga gårdsgården i norr kortades av mot landsvägen. Ungefär hälften av detta område har börjat brukats. Kvarteren i detta område är mer oregelbundet utplacerade än i de andra områdena, och gravarna är inte utlagda i nord-sydliga linjer, som övriga områden. Norr om kapellet finns askgravlunden som består av stenmurar med kopparband och bronsplattor och som togs i bruk 1997. Mitt i askgravlunden finns en liten springbrunn.

Kulturhistorisk bedömning

Området är det yngsta på kyrkogården men planlades och ställdes i ordning för snart ett halvt sekel sedan. Arrangemanget är det första på kyrkogården

Nya kyrkogården färgad i rosa. S:t Olofs kapell mitt längs gränsen mot Östra kyrkogården. Bilparkeringen i öster längs gamla landsvägen.

som planerades med hänsyn till besökare som kom med bil och kunde angöra kapellet med bil. Gravområdet ordnades utifrån de krav som grävning- och skötsel med maskiner ställde. Området berättar därför något om den anpassning till fordon och maskiner som samhället även i övrigt genomgick framför allt på 1960-talet. Minneslunden berättar om nya inslag i gravskicket. Den Nya kyrkogården utgör därför en viktig årsring i kyrkogårdens helhet och bör utvecklas med bevarande av ursprungliga planerade strukturer.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

Landsarkivet i Uppsala

Rättviks kyrkoarkiv

K V:1-2 Kyrkogårdsnämndens protokoll och handlingar

O I b:1-4 Handlingar angående kyrkogården

Leksands lokalhistoriska arkiv

Bildarkivet, Fotograf Anders Jones samling

Muntliga uppgifter

Kristian Lund, Norsbro Stenhuggeri i Leksand 2013

Litteratur

Garmo, Sune 2005: *Rättviks kyrkoudde – socknens urgamla centrum*

Garmo, Sune 2014: *Här slutar allmän väg. Beskrivning av Rättviks kyrkogård*

Nilsson, Bertil 1989: *De sepulturis. Gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*

Nolin, Catharina 2008: *En svensk lustgårdskonst: Lars Israel Wahlman som trädgårdsarkitekt*

